

1941-1960 ЖЫЛДАРДАҒЫ ҚАЗАҚ БАСТАУЫШ МЕКТЕП ОҚУЛЫҚТАРЫНДАҒЫ ЕҢБЕК ТӘРБИЕСІНІҢ МАЗМҰНДЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

О.Г. Турсынбаев* , К.Т. Ыбыраимжанов

І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Қазақстан Республикасы, Талдықорған қ.

*e-mail: tursynbayev@mail.ru, tarmpi_school@mail.ru

Аңдатпа. Зерттеудің мақсаты – 1941–1960 жылдардағы қазақ бастауыш мектеп оқулықтарындағы еңбек тәрбиесінің мазмұндық ерекшеліктерін анықтау және оны оқу бағдарламалары, архивтік есептер, пәндік талаптар мен мектеп тәжірибесі негізінде саралау.

Зерттеудің негізгі идеясы бастауыш мектептегі еңбек тәрбиесі жеке тақырып немесе дербес пән ретінде ғана емес, оқу мәтіндері, жазу дағдылары, арифметикалық есептер, табиғат пен география материалдары, сурет, дене шынықтыру, қоғамдық пайдалы еңбек және ауылдық өмірге қатысты тапсырмалар арқылы қалыптасқан кешенді мазмұн болғанын көрсетуге бағытталды.

Әдіснамалық негіз ретінде деректік-контенттік зерттеу, пәндік-мазмұндық интерпретация, салыстырмалы-хронологиялық жүйелеу және мектеп тәжірибесін микродеңгейде түсіндіру тәсілдері қолданылды. Дереккөздер қатарына 1940 және 1941 жылдардағы бастауыш мектеп бағдарламалары, 1950–1960 жылдардағы халық ағарту материалдары, облыстық мектеп есептері, архивтік құжаттар және кеңестік мектеп пен оқулық мазмұнын зерттеген ғылыми еңбектер енгізілді.

Зерттеу нәтижелері еңбек тәрбиесінің үш деңгейде көрінгенін айқындады. Бірінші деңгейде оқулық мәтіндері еңбек адамының бейнесін, тәртіпті, ұқыптылықты және жауапкершілікті бекітті. Екінші деңгейде пәндік тапсырмалар оқушының оқу еңбегін, есептеу, бақылау, жазу, бейнелеу және денелік дайындық дағдыларын дамытты. Үшінші деңгейде мектеп тәжірибесі оқушыны қоғамдық пайдалы еңбекке, ауыл шаруашылығына көмекке және ұжымдық әрекетке тартты.

Мақаланың ғылыми маңызы еңбек тәрбиесін жалпы білім беру реформалары шеңберінде емес, қазақ бастауыш мектебі оқулықтарының ішкі мазмұндық құрылымы ретінде қарастыруымен айқындалады. Практикалық маңызы кеңестік кезеңдегі бастауыш білім мазмұнын қазіргі құндылықтық тәрбие, еңбек мәдениеті және оқулықтану мәселелерімен байланысты талдауға мүмкіндік беруінен көрінеді.

Кілт сөздер: қазақ бастауыш мектебі, еңбек тәрбиесі, оқулық мазмұны, оқу бағдарламасы, қоғамдық пайдалы еңбек, ауыл мектебі, кеңестік білім беру.

Кіріспе

1941–1960 жылдар қазақ бастауыш мектебінің білім мазмұны үшін күрделі әрі мазмұндық жағынан бай кезең болды. Соғыс жылдарындағы тыл міндеттері, соғыстан кейінгі қалпына келтіру, ауылдық мектеп желісінің сақталуы және 1950-жылдардың соңындағы мектепті өмірмен байланыстыру бағыты бастауыш сынып оқулықтарының тәрбиелік қызметін күшейтті. Осы жағдайда еңбек тәрбиесі баланың оқу еңбегіне, тәртібіне, ұқыптылығына, ұжымдық ортаға бейімделуіне және ауыл өмірін түсінуіне ықпал ететін маңызды мазмұндық арнаға айналды.

Зерттеу саласының маңыздылығы бастауыш мектеп оқулығын сол кезеңдегі педагогикалық ойдың және мектеп тәжірибесінің дерегі ретінде қарастырумен байланысты. Оқулықта балаға арналған қысқа мәтін, есеп, сурет, табиғатты бақылау, жазу тәртібі немесе дене жаттығуы кездейсоқ берілмейді. Олар қоғамның бастауыш сынып оқушысынан күткен мінез-құлық үлгісін, еңбекке қатынасын және күнделікті оқу мәдениетін көрсетеді.

Мәселенің өзектілігі еңбек тәрбиесінің бұрынғы зерттеулерде көбіне жалпы білім беру саясаты, мектеп реформалары немесе оқушылар ұйымдары қызметінің аясында сипатталуымен түсіндіріледі. Ал қазақ бастауыш мектеп оқулықтарындағы еңбек тәрбиесінің ішкі мазмұны, еңбек тәрбиесінің пәндер арқылы берілуі, ауылдық ортаға бейімделуі және қоғамдық пайдалы еңбекпен байланысы арнайы талдауды қажет етеді. Бұл зерттеу аталған мәселені нақты деректер арқылы ашуға бағытталды.

Мақаланың теориялық маңыздылығы еңбек тәрбиесін жеке тақырып ретінде емес, бастауыш білім мазмұнымен тығыз байланыста қарастырылуында. Бұл ұстаным еңбек тәрбиесін оқу мәтіні, пәндік тапсырма, көркем жазу мәдениеті, арифметикалық дәлдік, табиғатты бақылау, дене дайындығы және мектеп тәжірибесі арасындағы қатынаста көруге мүмкіндік береді.

Практикалық маңыздылығы кеңестік кезеңдегі бастауыш мектеп тәжірибесін қазіргі білім мазмұнын, еңбек мәдениетін, құндылықтық тәрбиені және оқулықтарды зерттеуде пайдалануға болатынымен түсіндіріледі. Зерттеу нәтижелері педагогика тарихы бойынша дәріс материалдарын толықтыруға, диссертациялық зерттеудің дереккөздік базасын жүйелеуге және бастауыш білім мазмұнының тарихи сабақтастығын түсіндіруге пайдаланылуы мүмкін.

Зерттеу мәселесі мына сұраққа негізделді. 1941–1960 жылдардағы қазақ бастауыш мектеп оқулықтарында еңбек тәрбиесі қандай мазмұндық арналар арқылы берілді және ол оқушының күнделікті оқу әрекетімен қалай байланыстырылды? Бұл сұрақты шешу үшін оқулық мазмұны оқу бағдарламаларымен, ресми халық ағарту материалдарымен және мектеп тәжірибесін сипаттайтын архивтік деректермен қатар қарастырылды.

Зерттеу гипотезасы бойынша еңбек тәрбиесі қазақ бастауыш мектеп оқулықтарында тек өндірістік еңбек туралы түсінік беру түрінде ғана қалыптаспаған. Ол оқушының оқу еңбегін, ұқыптылығын, денелік дайындығын, табиғатты бақылауын, ауыл өмірін тануын және қоғамдық пайдалы іске қатысуын біріктіретін кешенді мазмұн ретінде орнықты. Мақалада осы болжам деректік-контенттік талдау арқылы тексерілді.

Зерттеудің мақсаты – 1941–1960 жылдардағы қазақ бастауыш мектеп оқулықтарындағы еңбек тәрбиесінің мазмұндық ерекшеліктерін анықтау. Осы мақсатқа сәйкес еңбек тәрбиесінің бағдарламалық негізін сипаттау, пәндер арқылы берілу жолдарын жүйелеу, соғыс және соғыстан кейінгі кезеңдегі өзгерісін көрсету, 1958–1960 жылдардағы мектепті өмірмен байланыстыру бағытымен сабақтастығын ашу және еңбек тәрбиесінің негізгі мазмұндық белгілерін жинақтау міндеттері қойылды.

Материалдар мен әдістер

Зерттеудің мәліметтері сапалық және сандық тұрғыдан іріктелді. Дереккөздік корпус 20 атаудан тұрады. Оның ішінде 9 бастапқы және архивтік дерек, 11 ғылыми еңбек пайдаланылды. Бастапқы деректерге 1940–1960 жылдар аралығындағы оқу бағдарламалары, халық ағарту жөніндегі ресми материалдар, облыстық мектеп есептері және архивтік құжаттар енгізілді. Ғылыми еңбектер зерттеу нысанын кеңестік мектеп, оқулық мазмұны, еңбекке баулу, моральдық тәрбие және Қазақстандағы білім беру тарихы контекстінде түсіндіру үшін қолданылды.

Бағдарламалық материалдардың бірінші тобы ретінде 1940 жылғы «Қазақ бастауыш мектебінің программалары» қарастырылды. Бұл құжат бастауыш мектептің барлық пәндеріне құрамын, оқу мазмұнын және оқушыдан күтілетін бастапқы дағдыларды анықтауға мүмкіндік берді [1]. 1941 жылғы «Қазақ бастауыш мектептерінің программасы. Физкультура» дене тәрбиесін тәртіп, төзімділік, жолдастық көмек және еңбекке қажетті ерік сапаларымен байланысты талдауға негіз болды [2].

Ресми-нұсқаулық материалдар тобына 1950 жылғы «Республикада халық ағарту ісін жақсарту туралы» құжат және 1960 жылғы «Халық ағарту мәселелері жөніндегі басшы материалдар» жинағы енгізілді. Бірінші құжат мектеп жұмысының ұйымдастырушылық және тәрбиелік деңгейіне қойылған талаптарды нақтылауға қолданылды [3]. Екінші жинақ мектепті өмірмен байланыстыру, оқу-тәрбие жұмысын практикалық міндеттермен ұштастыру және еңбекке баулу бағытын түсіндіруге мүмкіндік берді [4].

Аймақтық сандық дерек ретінде 1953–1954 оқу жылындағы Алматы облысы мектептері туралы есеп пайдаланылды. Онда облыста 344 мектеп жұмыс істегені, олардың 161-і бастауыш мектеп болғаны және қазақ тілінде оқытатын мектептер саны 133 екені көрсетілген [5]. Бұл мәліметтер қазақ бастауыш мектебінің ауылдық кеңістіктегі нақты жағдайын есепке алуға көмектесті.

Оқушылардың қоғамдық пайдалы еңбекке қатысуын сипаттау үшін ҚКОМА 1692-қор, 1-тізімдеме, 925-іс материалдары алынды. Бұл деректе ауыл шаруашылығы жұмыстарына 176 682

оқушыны тарту жоспарланғаны, нақты қатысқан оқушылар саны 206 313 болғаны, 10 454 мұғалім жетекшілік еткені және 6364 мектеп отряды құрылғаны жайлы мағлұмат берілген [6].

Пәндік оқытудың практикалық жағын нақтылау үшін ҚКОМА 1692-қор, 1-тізімдеме, 830-іс материалдары қарастырылды. Бұл дерек тарих және география сабақтарындағы практикалық жұмыстардың, экскурсиялардың және картамен жұмыс істеудің жеткіліксіз тұстарын анықтауға мүмкіндік берді [7]. 1958–1959 және 1959–1960 оқу жылдарына қатысты есептер мектептің өмірмен байланысын күшейту бағытын салыстыру үшін пайдаланылды [8]. Кейінгі оқу жылының материалдары қоғамдық пайдалы еңбек пен мектептен тыс жұмыстың жалғасқанын көрсетуге негіз болды [9].

Қолданыстағы ғылыми еңбектерге сыни талдау зерттеудің жеке кезеңі ретінде жүргізілді. Семей облысы мысалындағы соғыс жылдарындағы білім беру саясаты туралы еңбек мектептің партиялық-мемлекеттік басқару жағдайындағы жұмысын түсіндіреді, бірақ бастауыш оқулықтағы еңбек тәрбиесінің ішкі мазмұнын арнайы нысан етпейді [10]. Қазақстандағы 1945–1955 жылдардағы мектептің күнделікті өмірі туралы зерттеу кеңестік саясаттың бала әлеуметтенуіне ықпалын ашады [11]. А.И. Сембаевтың классикалық еңбегі Қазақстандағы кеңестік мектеп тарихының жалпы кезеңдемесін нақтылауға пайдаланылды [12].

Кеңес мектебіндегі еңбекке даярлау туралы Дж. Зайданың зерттеуі еңбек тәрбиесін өндірістік дағдымен ғана шектемей, қоғамдық құндылық және мектептік тәртіппен байланысты түсіндіруге мүмкіндік берді [13]. Р. Прайстың еңбек пен білім байланысы жөніндегі салыстырмалы талдауы мектептегі практикалық әрекет пен әлеуметтік міндет арасындағы байланысты нақтылауға көмектесті [14]. Дж. Данстанның оқу бағдарламасындағы өзгерістер туралы еңбегі пән мазмұнының саяси және тәрбиелік міндеттермен байланысын түсіндіруге бағдар берді [15]. Моральдық оқу бағдарламасына арналған зерттеу тәртіп, ұжымшылдық және жауапкершілік ұғымдарын талдауда ескерілді [16].

Оқулық мәтіндерін контенттік тұрғыдан саралау туралы Ч. Кэридің еңбегі мазмұндық бірліктерді іріктеудің тиімділігін көрсетті [17]. Дж. Исситтің оқулықтарды зерттеу жөніндегі тұжырымдары оқулықты мәдени және педагогикалық мағынасы бар тарихи дерек ретінде қарастыруға негіз болды [18]. К. Войир мен М. Русек жүргізген жүйелі шолу оқулықты мәтін, тапсырма, көрнекілік және құрылым бірлігінде талдаудың маңызын нақтылады [19]. К.Киссаненің Қазақстандағы тарих білімінің өзгерісі туралы зерттеуі оқулық мазмұны мен мемлекеттік саясат арасындағы байланысты түсіндіруге қосымша бағдар берді [20].

Зерттеуде эксперименттік жабдық пайдаланылған жоқ, себебі жұмыс тарихи-педагогикалық және құжаттық сипатта жүргізілді.

Мәліметтер сапалық талдау үшін тақырыпқа сәйкестігі, хронологиялық шегі, бастауыш мектеп мазмұнын ашу мүмкіндігі және еңбек тәрбиесіне қатысты дерек беру деңгейі бойынша іріктелді. Сандық талдау үшін мектеп саны, бастауыш мектептердің үлесі, қазақ тіліндегі мектептердің үлесі, қоғамдық пайдалы еңбекке жоспарланған және нақты қатысқан оқушылар саны, мұғалім жетекшілігі және мектеп отрядтарының саны алынды.

Статистикалық талдау сипаттамалық деңгейде жүргізілді. 1953–1954 оқу жылындағы есеп бойынша бастауыш мектептердің облыстағы жалпы мектеп саны ішіндегі үлесі 46,8 пайыз, қазақ тіліндегі мектептердің үлесі 38,7 пайыз болып есептелді. Қоғамдық пайдалы еңбекке қатысу дерегі бойынша нақты қатысқан оқушылар саны жоспарланған деңгейден шамамен 16,8%-ға жоғары болғаны анықталды. Зерттеу эксперименттік немесе сауалнамалық дерекке сүйенбегендіктен, сандық салыстыру мен математикалық есептеу әдістері қолданылған жоқ.

Зерттеудің негізгі әдісі ретінде деректік-контенттік зерттеу қолданылды. Оның барысында оқу бағдарламалары мен архивтік есептердегі еңбек, ұқыптылық, тәртіп, ауыл, табиғат, қоғамдық пайдалы іс, дене дайындығы, жолдастық көмек сияқты мазмұндық бірліктер анықталды. Бұл бірліктер қазақ тілі, оқу, көркем жазу, арифметика, жаратылыс, география, сурет және дене шынықтыру пәндері бойынша топтастырылды.

Пәндік-мазмұндық талдау еңбек тәрбиесін тек жекелеген сөздер арқылы емес, оқу тапсырмалары мен оқу әрекетінің мазмұны арқылы қарастыруға мүмкіндік берді. Мысалы, дәптерді таза ұстау, есепті дәл шығару, мәтінді түсініп оқу, табиғатты бақылау немесе дене жаттығуын тәртіппен орындау еңбек тәрбиесінің күнделікті оқу әрекетіндегі көріністері ретінде қарастырылды.

Салыстырмалы-хронологиялық жүйелеу арқылы 1941–1945, 1946–1953, 1954–1957 және 1958–1960 жылдардағы мазмұндық өзгерістер ажыратылды. Мұндай кезеңдеу соғыс жағдайындағы еңбекке жұмылдыруды, қалпына келтіру кезеңіндегі оқу тәртібін, оқу-материалдық базаны нығайтуды және мектепті өмірмен байланыстыру бағытының күшеюін салыстыруға мүмкіндік берді.

Зерттеудің барысы төрт кезеңнен тұрды. Бірінші кезеңде дереккөздер жинақталып, тақырыпқа қатысы бар материалдар іріктелді. Екінші кезеңде оқулықтық және бағдарламалық мазмұннан еңбек тәрбиесіне қатысты мағыналық бірліктер белгіленді. Үшінші кезеңде архивтік және есептік деректер арқылы бұл мазмұнның мектеп тәжірибесіндегі көрінісі салыстырылды. Төртінші кезеңде алынған нәтижелер еңбек тәрбиесінің интегративті сипаты туралы бастапқы гипотезамен салыстырылып, қорытынды тұжырымдар жасалды.

Зерттеудің шектеуі ретінде 1941–1960 жылдардағы қазақ бастауыш мектеп оқулықтарының барлығы толық сақталмағанын айтуға болады. Сондықтан мақалада оқулық мазмұны жеке кітап мәтіндерімен ғана шектелмей, сол оқулықтарды құрастыруға және пайдалануға негіз болған бағдарламалар, ресми құжаттар, архивтік есептер және мектеп тәжірибесін сипаттайтын материалдармен бірге талданды.

Нәтижелер мен талқылау

1. Бағдарламалық негіз және оқулық мазмұнының еңбекке бағдарлануы

1940 жылғы бастауыш мектеп бағдарламалары еңбек тәрбиесінің арнайы жеке пән аясында ғана берілмегенін көрсетеді. Қазақ тілі мен оқу сабақтары баланың саналы оқуын, дұрыс сөйлеуін, мазмұндауын және жазу мәдениетін қалыптастыруға бағытталды. Бұл дағдылар кеңестік бастауыш мектепте оқу еңбегінің негізгі белгілері ретінде бағаланды.

Көркем жазу сабағының мазмұны еңбек тәрбиесімен тікелей байланысты болды. Әріптерді дұрыс жазу, жолды сақтау, дәптерді таза ұстау, жазу құралдарын ұқыпты пайдалану сияқты талаптар оқушының қол икемін ғана емес, оның тәртіпке, төзімділікке және нәтижеге жауапкершілікпен қарауына әсер етті.

Арифметика пәні еңбек мазмұнын практикалық есептер арқылы берді. Өлшем, уақыт, өнім, ақша, бөлу, жинақтау сияқты ұғымдар оқушыны күнделікті тұрмыс пен шаруашылық әрекетіне жақындатты. Бұл пән арқылы еңбек тәрбиесі нақты есеп жүргізу, үнемдеу, дәлдік және нәтижені тексеру дағдыларымен ұштасып отырды.

Жаратылыс пен география сабақтары ауылдық ортадағы еңбек тәжірибесін танудың маңызды арнасы болды. Табиғатты бақылау, жыл мезгілдерін ажырату, өсімдік пен жануарлар дүниесін сипаттау, жергілікті орта туралы түсінік қалыптастыру ауыл мектебіндегі баланың күнделікті өмірімен тығыз байланыста жүргізілді.

Сурет сабағы заттың пішінін, кеңістігін, сызығын және пропорциясын байқауға үйретті. Бұл әрекет еңбек тәрбиесінің эстетикалық және қол еңбегіне жақын қырын ашты. Бала сурет салу арқылы затқа мұқият қарауды, жұмысты аяқтауды және ұқыпты орындауды үйренді.

Осы пәндердің әрқайсысында еңбек тәрбиесі ашық түрде де, жасырын түрде де берілді. Тікелей берілген мазмұн еңбек адамы, ауыл өмірі, колхоз жұмысы, қоғамдық пайдалы іс туралы мәтіндерден көрінді. Жанама мазмұн тапсырманы орындау тәртібі, жұмыс нәтижесін тексеру, дәптер мен оқу құралдарын күтіп ұстау, сабақтағы жауапкершілік арқылы қалыптасты.

2. Оқулық мәтіндеріндегі еңбек адамы бейнесі

Қазақ бастауыш мектеп оқулықтарындағы еңбек адамы бейнесі баланың жас ерекшелігіне лайық қарапайым, бірақ тұрақты құндылықтық белгілер арқылы жасалды. Бұл бейне көбіне ауылдағы егінші, малшы, мұғалім, құрылысшы, ана, әке, колхоз мүшесі, мектепке көмек көрсететін оқушы сияқты әлеуметтік рөлдермен байланысты берілді.

Еңбек адамы оқулықта жеке кәсіби тұлға ретінде ғана емес, қоғамға пайдалы іс атқаратын, ұжыммен бірге әрекет ететін, тәртіп сақтайтын және өз міндетін жауапкершілікпен орындайтын адам ретінде сипатталды. Бастауыш сынып оқушысы үшін мұндай бейне ересек адамның күрделі өндірістік қызметінен бұрын, күнделікті қарапайым іс-әрекет арқылы түсінікті болды.

Оқулық мәтіндеріндегі ауыл өмірі еңбек тәрбиесінің ең табиғи кеңістігі болды. Қазақ бастауыш мектептерінің көпшілігі ауылдық ортада орналасқандықтан, оқулықтағы егін, мал, су, жер, табиғат, мектеп ауласы, қора, бақша, дала жұмысы сияқты ұғымдар оқушыға жат емес еді. Сондықтан еңбек мазмұны өмірлік тәжірибемен тікелей ұштасып отырды.

Еңбек адамы бейнесінің тағы бір белгісі – ұқыптылық. Кеңестік бастауыш мектепте ұқыптылық тек жеке мінез сапасы емес, қоғамға пайдалы еңбекке дайындықтың алғашқы көрінісі ретінде түсіндірілді. Дәптердің таза болуы, сабаққа кешікпеу, құралды сындырмау, тапсырманы уақытында орындау сияқты қарапайым талаптар еңбек мәдениетінің бастауыш деңгейін қалыптастырды.

Ұжымдық жауапкершілік те оқулықтар мен мектеп тәжірибесінің ортақ өзегі болды. Оқушы жеке орындаушы ретінде ғана емес, сыныптың, мектептің және ауылдық қауымның мүшесі ретінде тәрбиеленді. Бұл мазмұн кезекшілік, мектеп ауласын тазалау, қоғамдық пайдалы еңбек, ортақ іс-шараға қатысу арқылы нақты әрекетке айналды.

Соғыс жылдарында еңбек адамы бейнесі патриоттық мазмұнмен күшейді. Тылдағы еңбек, майданға көмек, колхоз бен совхоз жұмысына қатысу, қорғаныс қорына үлес қосу сияқты ұғымдар оқушыға еңбекті Отан алдындағы борыш ретінде түсіндіруге бағытталды.

3. Пәндер арқылы еңбек тәрбиесінің сабақтастықпен берілуі

Еңбек тәрбиесінің мазмұндық ерекшелігін түсіну үшін оны бір ғана пәннің шеңберінде қарастыру жеткіліксіз. Бастауыш мектепте әр пән оқушының белгілі бір еңбек дағдысын қалыптастыруға қатысқан. Сондықтан еңбек тәрбиесі пәндер арасындағы сабақтастық арқылы берілген мазмұн ретінде көрінеді.

Қазақ тілі мен оқу сабақтарында еңбек тәрбиесі мәтінді түсініп оқу, сұраққа жауап беру, мазмұндау, сөздік қорды байыту және өз ойын жүйелі жеткізу арқылы қалыптасты. Оқу әрекетінің өзі бала үшін еңбектің алғашқы түрі болды.

Көркем жазу мен сурет сабақтары қол еңбегінің мәдениетін дамытты. Бұл пәндер оқушыны асықпай жұмыс істеуге, сызық пен пішінді дәл орындауға, жазу мен бейнелеуде тазалық сақтауға үйретті.

Арифметика практикалық ойлау мен шаруашылық есеп жүргізуге бейімдеді. Есепті дұрыс шығару, нәтижені тексеру, өлшем мен санды салыстыру, уақыт пен өнімді есептеу еңбекке қажет қарапайым есептеу дағдыларын қалыптастырды.

Жаратылыс пен география табиғатты бақылау және ауыл шаруашылығы ортасын түсіну арқылы еңбек тәрбиесінің білімдік мәнін ашты. Бұл пәндер баланың жергілікті ортаға назарын күшейтіп, табиғат пен адам еңбегінің байланысын түсіндіруге жағдай жасады.

Дене шынықтыру пәні еңбек тәрбиесін дене дайындығы, төзімділік, жылдамдық, тәртіп және жолдастық көмек арқылы толықтырды. Бастауыш сынып оқушысы үшін дене тәрбиесі еңбекке қажетті денелік және ерік сапаларын қалыптастыру құралы болды.

Кесте 1 – Бастауыш мектеп пәндері арқылы еңбек тәрбиесі мазмұнының берілуі

Пәндік бағыт	Мазмұндық көрінісі	Еңбек тәрбиесіндегі қызметі
Қазақ тілі және оқу	Мәтінді саналы оқу, мазмұндау, сөздік қорды байыту, ойды ауызша және жазбаша жеткізу	Оқу еңбегін ұйымдастыру, жауапты сөйлеу, тапсырманы түсініп орындау
Көркем жазу	Дәптерді таза ұстау, әріптерді дұрыс жазу, жазу тәртібі	Ұқыптылық, төзімділік, қол еңбегінің мәдениеті

Пәндік бағыт	Мазмұндық көрінісі	Еңбек тәрбиесіндегі қызметі
Арифметика	Сан, өлшем, уақыт, өнім, ақша, бөлісу және жинақтау мазмұнындағы есептер	Практикалық ойлау, шаруашылыққа бейімделу, нақты нәтижеге бағытталу
Жаратылыс және география	Табиғатты бақылау, жергілікті орта, ауыл өмірі, жыл мезгілдері, өсімдік пен жануарлар дүниесі	Табиғатқа жауапкершілік, ауыл еңбегін тану, бақылау дағдысы
Сурет	Заттың пішінін, сызығын, кеңістігін және бейнесін беру	Эстетикалық ұқыптылық, қол икемі, жұмысты аяқтау мәдениеті
Дене шынықтыру	Дене қимылы, тәртіп, төзімділік, жолдастық көмек, ойын, жаттығу	Еңбекке қажетті денелік дайындық пен ұжымдық әрекет дағдысы

Кесте 1 еңбек тәрбиесі бастауыш мектептегі пәндік жүйенің ішіне таралған мазмұн болғанын көрсетеді. Әр пән өзіне тән оқу міндетін орындағанымен, олардың бәрі оқушыны жауапкершілікке, ұқыптылыққа, әрекетті жоспарлауға және нәтижеге бағытталуға тәрбиеледі.

4. Соғыс және соғыстан кейінгі мектеп тәжірибесіндегі еңбек тәрбиесі

Соғыс жылдары еңбек тәрбиесі оқулықтағы мәтіндер мен мектеп тәжірибесінің арасын жақындатты. Оқушылар тек сабақ үстінде еңбек туралы оқып қойған жоқ. Олар ауыл шаруашылығына көмек көрсетуге, мектеп отрядтарына, сенбіліктерге, қорғаныс қорына үлес қосуға және мәдени-түсіндіру жұмыстарына тартылды.

Қоғамдық пайдалы еңбек туралы архивтік дерек бұл құбылыстың кең ауқымды болғанын дәлелдейді. Онда ауыл шаруашылығы жұмыстарына 176 682 оқушыны жұмылдыру жоспарланғаны, нақты 206 313 оқушы жұмыс істегені, оларға 10 454 мұғалім жетекшілік еткені және 6364 мектеп отряды құрылғаны көрсетілген. Бұл мәліметтер еңбек тәрбиесінің ұйымдастырылған мектеп тәжірибесі болғанын дәлелдейді.

Соғыстан кейінгі кезеңде еңбек тәрбиесінің мазмұны қалпына келтіру, оқу тәртібін күшейту, мектеп мүлкін сақтау және балаларды тұрақты оқу жұмысына қайта тарту міндеттерімен байланысты болды. Бұл жылдары еңбек тәрбиесі баланың мектептегі күнделікті әрекеті арқылы, әсіресе сабаққа қатысу, оқу құралдарын сақтау, сыныптағы тәртіп, мектеп ауласындағы жұмыс арқылы жалғасты.

Алматы облысы мектептері туралы есеп ауылдық бастауыш мектептің әлеуметтік жағдайын нақты көрсетеді. Бастауыш мектептердің көп болуы және қазақ тілінде оқытатын мектептердің негізінен ауылдық жерде орналасуы оқулық мазмұнындағы ауыл өмірі мен еңбек тақырыбының неліктен маңызды болғанын түсіндіреді.

Жоғарыда аталған есепте жайылымдық мал шаруашылығы аумақтарындағы мектептер туралы деректер де берілген. Мұндай мектептерде оқитын балалар үшін еңбек тәрбиесі кітаптағы абстрактілі ұғым емес, отбасының, ауылдың және мектептің күнделікті тіршілігімен байланысқан нақты тәжірибе болды.

Тарих және география пәндері бойынша практикалық жұмыстардың сирек жүргізілуі, экскурсия және картамен жұмыс істеудің жеткіліксіздігі туралы ескертулер еңбек тәрбиесінің іске асуында қиындықтар болғанын да көрсетеді. Демек, еңбек мазмұны бағдарламада болса да, оны іске асыру мұғалімнің дайындығына, оқу құралдарына және мектептің материалдық жағдайына тікелей тәуелді болды.

Кесте 2 – Еңбек тәрбиесінің деректер арқылы көрінуі

Дерек көзі	Нақты мәлімет	Мазмұндық мәні
1940 жылғы бастауыш мектеп бағдарламасы	Оқу жоспарына қазақ тілі, көркем жазу, арифметика, тарих, география, жаратылыс және сурет пәндері енгізілді	Еңбек тәрбиесі пәндердің біртұтас жүйесі арқылы берілді

Дерек көзі	Нақты мәлімет	Мазмұндық мәні
1941 жылғы дене шынықтыру (физкультура) бағдарламасы	Дене тәрбиесі тәртіптілік, төзімділік, батылдық, жолдастық көмек сияқты қасиеттермен байланыстырылды	Еңбекке қажетті мінездік және денелік дайындық қалыптасты
Алматы облысы мектептері, 1953–1954 оқу жылы	344 мектеп, оның 161-і бастауыш; қазақ тіліндегі мектептер саны 133 болды	Қазақ бастауыш мектебінің нақты аймақтық желісі көрінеді
Қоғамдық пайдалы еңбек туралы архивтік дерек	206 313 оқушы ауыл шаруашылығы жұмыстарына қатысып, 10 454 мұғалім жетекшілік етті	Еңбек тәрбиесі мектеп тәжірибесінде ұйымдастырылған әрекетке айналды
1958–1959 және 1959–1960 оқу жылдарының есептері	Мектепті өмірмен байланыстыру бағыты оқу-тәрбие жұмысының маңызды міндеті ретінде көрінді	Еңбек тәрбиесінің практикалық және политехникалық сипаты күшейді

Кесте 2 еңбек тәрбиесі оқулық мазмұны мен нақты мектеп тәжірибесінің арасында қалыптасқанын көрсетеді. Бағдарлама пәндік негізді белгілесе, архивтік есептер сол негіздің қандай әлеуметтік жағдайда жүзеге асқанын ашады.

5. 1958–1960 жылдардағы мектепті өмірмен байланыстыру және мазмұндық жаңару

1958 жылдан кейін еңбек тәрбиесінің мазмұнында мектепті өмірмен байланыстыру идеясы күшейді. Бұл бастауыш мектепте оқушыны күрделі өндірістік еңбекке тікелей даярлау дегенді білдірмеді. Негізгі назар еңбекке оң көзқарас, затқа ұқыпты қарау, табиғатты бақылау, қарапайым практикалық тапсырманы орындау және ұжымдық жұмысқа қатысу сияқты бастапқы дағдыларға аударылды.

Осы кезеңдегі құжаттарда үйірмелер, байқаулар, олимпиадалар, мектептен тыс іс-шаралар және қоғамдық пайдалы жұмыстар мектеп өмірін жандандырудың құралы ретінде қарастырылды. Мұндай жұмыстар оқулықтағы мазмұнды оқушының күнделікті әрекетімен байланыстыруға жағдай жасады.

1958–1960 жылдардағы жаңару еңбек тәрбиесінің бұрынғы мазмұнын жойған жоқ. Керісінше, 1940-жылдардағы тәртіп, ұқыптылық, оқу еңбегі, ауыл өмірі және қоғамдық пайдалы іс туралы түсініктер политехникалық бағдар, өндіріс пен ауыл шаруашылығына жақындастыру идеяларымен толықты.

Бастауыш мектеп оқушысы үшін бұл жаңару ең алдымен оқу мәтіндеріндегі тақырыптардың, практикалық тапсырмалардың және мектептегі қоғамдық жұмыстардың көбеюі арқылы сезілді. Оқулықтағы табиғат, еңбек адамы, ауыл шаруашылығы, мектеп ауласы, ұжымдық іс туралы мазмұн енді мектептің өмірмен байланысын түсіндіретін педагогикалық тірекке айналды.

Мұнда бір маңызды ерекшелік бар. Еңбек тәрбиесі бастауыш сыныпта кәсіби бағдардың толық жүйесі ретінде емес, еңбек мәдениетінің алғашқы сатылары ретінде берілді. Бала еңбекке қатысуды алдымен оқу құралын күтіп ұстаудан, тапсырманы аяқтаудан, сыныптағы ортақ жұмысты орындаудан және үлкендердің еңбегін бағалаудан бастады.

Сондықтан 1958–1960 жылдардағы өзгерістерді тек реформалық ұран ретінде емес, бастауыш мектептегі мазмұнды нақтылау және оқушының күнделікті әрекетін қоғамдық пайдалы еңбекпен байланыстыру әрекеті ретінде бағалауға болады.

Кесте 3 – 1941–1960 жылдардағы еңбек тәрбиесі мазмұнының хронологиялық өзгерісі

Кезең	Тарихи жағдай	Оқулық және пәндік мазмұндағы басымдық	Еңбек тәрбиесінің негізгі бағыты
1941–1945	Соғыс жағдайы, тылдағы еңбек, материалдық тапшылық	Патриоттық мәтіндер, тәртіп, дене дайындығы, қоғамдық пайдалы еңбекке шақыру	Төзімділік, жауапкершілік, елге көмек, ұжымдық міндет
1946–1953	Қалпына келтіру, балаларды оқуға қайтару, мектеп желісін тұрақтандыру	Оқу тәртібі, ауыл өмірі, табиғат, колхоз және совхоз жұмысына қатысты мазмұн	Еңбекке қатысу, мектепшілік тәртіп, ұқыптылық
1954–1957	Оқу-материалдық базаны нығайту, оқулықпен қамтамасыз етуді жақсарту	Пәндік тапсырмаларды нақтылау, практикалық есеп, бақылау, жазу және сурет мәдениеті	Оқу еңбегін жүйелеу, нәтижеге жауапкершілік
1958–1960	Мектепті өмірмен байланыстыру, политехникалық бағдардың күшеюі	Өндіріс пен ауыл шаруашылығына жақындастыру, үйірмелер мен қоғамдық жұмыс	Практикалық дағды, еңбекке саналы қатынас, ұжымдық тәжірибе

Кесте 3 еңбек тәрбиесінің мазмұны тарихи жағдайға қарай өзгергенімен, оның негізгі өзегі сақталғанын көрсетеді. Бұл өзек оқушыны еңбекке құрметпен қарауға, оқу тапсырмасын жауапкершілікпен орындауға, ұжымдық ортада әрекет етуге және қоғамдық пайдалы іске қатысуға баулудан тұрды.

6. Мазмұндық ерекшеліктерді жүйелеу

Жинақталған деректер негізінде 1941–1960 жылдардағы қазақ бастауыш мектеп оқулықтарындағы еңбек тәрбиесінің бірнеше мазмұндық ерекшелігін бөліп көрсетуге болады. Бірінші ерекшелік – сабақтас сипат. Еңбек тәрбиесі жеке пәнмен шектелмей, бастауыш мектеп пәндерінің бәріне таралған құрылым ретінде қалыптасты.

Екінші ерекшелік – ауылдық ортаға жақындық. Қазақ бастауыш мектебі көбіне ауылдық әлеуметтік кеңістікте жұмыс істегендіктен, еңбек мазмұны егін, мал шаруашылығы, табиғат, жыл мезгілі, колхоз, совхоз, мектеп ауласы және жайылымдық мал шаруашылығы сияқты өмірлік контекстермен байланыстырылды.

Үшінші ерекшелік – моральдық-ұжымдық бағдар. Еңбек жеке пайда табу құралы ретінде емес, қоғамға пайдалы іс, ұжым алдындағы міндет, Отанға қызмет ету және тәртіпті мінез қалыптастыру құралы ретінде түсіндірілді.

Төртінші ерекшелік – оқу еңбегі мен қоғамдық еңбектің байланысы. Оқу, жазу, есеп шығару, сурет салу, дене жаттығуын орындау сияқты күнделікті оқу әрекеттері қоғамдық пайдалы еңбек, кезекшілік, сенбілік, ауыл шаруашылығына көмек және мектеп отрядтарымен ұштасып отырды.

Бесінші ерекшелік – дене, санитарлық-гигиеналық және тәртіптік мазмұнның еңбек тәрбиесіне қосылуы. Дене тәрбиесі оқушының күшін, төзімділігін, тәртібін және жолдастық көмекке даярлығын дамытты. Бұл сапалар бастауыш сыныптағы еңбекке баулудың маңызды бөлігі болды.

Алтыншы ерекшелік – хронологиялық өзгеріс. 1941–1945 жылдары еңбек тәрбиесі соғыс және тыл міндеттерімен, 1946–1953 жылдары қалпына келтіру мен оқу тәртібін нығайтумен, 1954–1957 жылдары оқу-материалдық базаны жақсартумен, 1958–1960 жылдары мектепті өмірмен байланыстыру және политехникалық бағдармен толықты.

Осы ерекшеліктер еңбек тәрбиесінің оқулық мәтіндеріндегі ашық мазмұнмен де, оқу әрекетінің жасырын құрылымымен де байланысқанын көрсетеді. Кейбір мәтіндерде еңбек тәрбиесі тікелей аталуы мүмкін. Бірақ көп жағдайда ол оқушының тапсырманы орындау тәсілінде, дәптерді ұстауында, бақылау жасауында, есеп жүргізуінде және ұжымдық іс-шараға қатысуында көрінді.

Демек, 1941–1960 жылдардағы қазақ бастауыш мектеп оқулықтарындағы еңбек тәрбиесі тек идеологиялық тұрғыдан қарастырылмауы тиіс. Ол бастауыш мектеп оқушысының күнделікті оқу мәдениетін, тәртіп дағдысын, ауылдық өмірге бейімделуін және қоғамдық жауапкершілігін қалыптастырған педагогикалық механизм ретінде бағаланады.

Қорытынды

1941–1960 жылдардағы қазақ бастауыш мектеп оқулықтарындағы еңбек тәрбиесі бастауыш білім мазмұнының тұрақты әрі маңызды компоненті болды. Ол жеке пәндік блок күйінде ғана емес, оқу мәтіні, жазу, есеп, табиғатты бақылау, дене шынықтыру, сурет, мектепшілік тәртіп және қоғамдық пайдалы еңбек арқылы қалыптасты.

Зерттеу кезінде қазақ бастауыш мектептерінде еңбек тәрбиесі бірнеше бағыт бойынша жүргізілгені анықталды. Оқулық мәтіндері мен оқу тапсырмалары оқушыға еңбек адамының қадірін түсіндірумен қатар, ұқыптылық, тәртіп, жауапкершілік, үлкендер еңбегін сыйлау және қоғамдық пайдалы іске қатысу сияқты құндылықтарды қабылдауға бағытталды. Осы арқылы еңбек оқушы санасында күнделікті өмірмен, отбасы және қоғам алдындағы міндетпен байланыстырылды.

Пәндердің мазмұнын талдау еңбек тәрбиесінің арнайы тапсырмалармен ғана шектелмей, бастауыш мектептегі негізгі пәндер арқылы да берілгенін көрсетеді. Қазақ тілі мен көркем жазу оқушыны мұқият болуға, сауатты және ретімен жазуға үйретсе, арифметика нақты есеп шығаруға, өлшеуге және өмірде қолданылатын қарапайым ойлау дағдыларын дамытуға ықпал етті. Жаратылыс пен география табиғатты бақылау, қоршаған ортаны тану және ауыл өмірімен байланыс орнату мүмкіндігін кеңейтті. Сурет, көркем жазу және дене шынықтыру пәндері ұқыптылықты, қол икемін, төзімділікті, тәртіпті және ұжымдық әрекетке бейімділікті қалыптастырды.

Архивтік материалдар бұл мазмұнның мектеп өмірінде нақты бір іс-әрекетке көшкенін көрсетеді. Оқушылар қоғамдық пайдалы жұмыстарға, ауыл шаруашылығына, отрядтар жұмысына және мектепті өмірмен байланыстыратын түрлі іс-шараларға қатысқан. Бұл еңбек тәрбиесінің тек оқулықта ғана емес, нақты мектеп тәжірибесінде де жүзеге асқанын көрсетеді. Осыған байланысты оқулықта берілген еңбек туралы ойлар мен тапсырмалар мектеп өмірінде нақты еңбек жұмыстарымен жалғасып отырған.

1940 жылғы оқу бағдарламалары бастауыш мектеп пәндерінің мазмұнын ашса, 1941 жылғы дене шынықтыру бағдарламасы еңбек тәрбиесінің дене дайындығы, тәртіп және ұжымдық жауапкершілікпен байланысын ашуға мүмкіндік береді. Ал 1950–1960 жылдардағы басшы материалдар мен архивтік есептер аталған бағыттардың мектеп тәжірибесінде қалай жүзеге асқанын нақты деректер арқылы көрсетеді.

Мақалада еңбек тәрбиесі жалпы білім беру реформаларының бір бөлігі ретінде ғана емес, қазақ бастауыш мектеп оқулықтарының мазмұны арқылы қарастырылды. Бұл еңбек тәрбиесінің оқу мәтіндері, пәндік тапсырмалар, мектептегі іс-шаралар және оқушының күнделікті әрекеті арқылы қалыптасқанын көрсетуге мүмкіндік берді.

Жалпы алғанда, 1941–1960 жылдардағы қазақ бастауыш мектеп оқулықтарындағы еңбек тәрбиесі оқушыларды еңбекке баулуда, ауыл өмірімен таныстыруда, оқу дағдыларын қалыптастыруда және ұжыммен жұмыс істеуге үйретуде маңызды рөл атқарды. Бұл тәжірибені қазіргі педагогикамен байланыстыра қарастыру еңбек мәдениеті мен тәрбиелік құндылықтарды тереңірек түсінуге мүмкіндік береді.

Авторлардың үлесі:

Ыбыраймжанов К.Т. – зерттеу бағытын айқындады, әдістемелік негізін нақтылады және мақаланы ғылыми өңдеуден өткізді.

Турсынбаев О.Г. – деректерді жинады, бағдарламалар мен архивтік материалдарға деректік-контенттік зерттеу жүргізді, нәтижелерді жүйелеп, мақала мәтінін жазды.

ӘДЕБИЕТТЕР:

- 1 Қазақ бастауыш мектебінің программалары: оқу бағдарламаларының жинағы. – Алматы: Қазақ мемлекеттік баспасы, 1940. – 66 б.
- 2 Қазақ бастауыш мектептерінің программасы. Физкультура. – Алматы: Қазақ ССР Оқу халық комиссариаты, 1941. – 45 б.
- 3 Республикада халық ағарту ісін жақсарту туралы: қаулы (ресми құжат). – Алматы: Қазақ мемлекеттік баспасы, 1950. – 3 б.
- 4 Халық ағарту мәселелері жөніндегі басшы материалдар: нормативтік-әдістемелік құжаттар жинағы / Баспаға дайындаған Н.Х. Сағиббаев. – Алматы: Қазақтың мемлекеттік оқу-педагогика баспасы, 1960. – 150 б.
- 5 Годовой отчет о работе школ Алма-Атинской области за 1953–1954 оқу жылы. – Машинописная копия. – 153 с.
- 6 Қазақ КСР Орталық мемлекеттік архиві (ҚКОМА). Қ. 1692. Т. 1. Іс 925. – 70–71-п.
- 7 ҚКОМА. Қ. 1692. Т. 1. Іс 830. – 145-п.
- 8 ҚКОМА. Қ. 1692. Т. 2. Іс 82. 1958/59 оқу жылы бойынша мектеп жұмысы туралы есеп. – 10 п.
- 9 ҚКОМА. Қ. 1692. Т. 2. Іс 248. 1959/60 оқу жылы бойынша мектеп жұмысы туралы есеп. – 10 п.
- 10 Байпеисова Г.М., Рамазанова Ф.С. Образовательная политика и ее реализация в годы войны (на примере Семипалатинской области) // Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университетінің хабаршысы. – 2021. – № 2(50). – Б. 65–72. DOI: <https://doi.org/10.48501/vestnikkazgjiu.2021.65.72.001>
- 11 Bimoldanova A.A., Bekmagambetova M.Zh., Bekmagambetov R.K. The Influence of Soviet State Policy on School Everyday Life in Kazakhstan (1945–1955) // Science Journal of VolSU. History. Area Studies. International Relations. – 2024. – Vol. 29, No. 4. – P. 172–184. DOI: <https://doi.org/10.15688/jvolsu4.2024.4.12>
- 12 Сембаев А.И. История развития советской школы в Казахстане: монография. – Алма-Ата: Казучпедгиз, 1962. – 367 с.
- 13 Zajda J. Education for Labour in the USSR // Comparative Education. – 1979. – Vol. 15, No. 3. – P. 287–299. DOI: <https://doi.org/10.1080/0305006790150307>
- 14 Price R.F. Labour and Education in Russia and China // Comparative Education. – 1974. – Vol. 10, No. 1. – P. 13–23. DOI: <https://doi.org/10.1080/0305006740100103>
- 15 Dunstan J. Curriculum Change and the Soviet School // Journal of Curriculum Studies. – 1977. – Vol. 9, No. 2. – P. 111–123. DOI: <https://doi.org/10.1080/0022027770090204>
- 16 Zajda J. The Moral Curriculum in the Soviet School // Comparative Education. – 1988. – Vol. 24, No. 3. – P. 389–404. DOI: <https://doi.org/10.1080/0305006880240310>
- 17 Cary C.D. Patterns of Emphasis upon Marxist-Leninist Ideology: A Computer Content Analysis of Soviet School History, Geography, and Social Science Textbooks // Comparative Education Review. – 1976. – Vol. 20, No. 1. – P. 11–29. DOI: <https://doi.org/10.1086/445860>
- 18 Issitt J. Reflections on the Study of Textbooks // History of Education. – 2004. – Vol. 33, No. 6. – P. 683–696. DOI: <https://doi.org/10.1080/0046760042000277834>
- 19 Vojir K., Rusek M. Science Education Textbook Research Trends: A Systematic Literature Review // International Journal of Science Education. – 2019. – Vol. 41, No. 11. – P. 1496–1516. DOI: <https://doi.org/10.1080/09500693.2019.1613584>
- 20 Kissane C. History Education in Transit: Where to for Kazakhstan? // Comparative Education. – 2005. – Vol. 41, No. 1. – P. 45–69. DOI: <https://doi.org/10.1080/03050060500073249>

REFERENCES:

- 1 Qazaq bastauys mektebiniń programalary: oqu baǵdarlamalarynyń jınaǵy [Programs of the Kazakh Primary School: Collection of Curricula]. (1940). Almaty: Qazaq memlekettik baspasy, 66 p. (in Kazakh)
- 2 Qazaq bastauys mektepteriniń programasy. Fizkultura. [Program of Kazakh Primary Schools. Physical Education]. (1941). Almaty: Qazaq SSR Oqu halyq komissariaty, 45 p. (in Kazakh)
- 3 Respublikada halyq aǵartu ısn jaqsartu turaly: qaulı (resmi qūjat). [On Improving Public Education in the Republic: Resolution]. (1950). Almaty: Qazaq memlekettik baspasy, 3 p. (in Kazakh)
- 4 Halyq aǵartu mäselerı jönindegi basşy materialdar: normativtik-ädistemelik qūjattar jınaǵy [Guiding Materials on Public Education Issues: Collection of Regulatory and Methodological Documents]. (1960). Prepared by N.H. Saǵıbaev. Almaty: Qazaqtıń memlekettik oqu-pedagogika baspasy, 150 p. (in Kazakh)
- 5 Godovoi ochet o rabote şkol Alma-Atinskoi oblasti za 1953–1954 oqu jyly [Annual Report on the Work of Schools in Almaty Region for the 1953–1954 Academic Year]. (1954). Typescript copy, 153 p. (in Russian)
- 6 Qazaq KSR Ortalyq memlekettik arhivı (QKOMA) [Central State Archive of the Kazakh SSR]. F. 1692. Op. 1. D. 925. L. 70–71. (in Russian)
- 7 QKOMA [Central State Archive of the Kazakh SSR]. F. 1692. Op. 1. D. 830. L. 145. (in Russian)
- 8 QKOMA [Central State Archive of the Kazakh SSR]. F. 1692. Op. 2. D. 82. Eshep po rabote shkoly za 1958/59 uchebnyi god [Report on School Work for the 1958/59 Academic Year], 10 leaves. (in Russian)
- 9 QKOMA [Central State Archive of the Kazakh SSR]. F. 1692. Op. 2. D. 248. Eshep po rabote shkoly za 1959/60 uchebnyi god [Report on School Work for the 1959/60 Academic Year], 10 leaves. (in Russian)

- 10 Baipeisova G.M., Ramazanova F.S. (2021). Obrazovatelnaia politika i ee realizatsia v gody voyny (na primere Semipalatinskoi oblasti) [Educational Policy and Its Implementation During the War Years: The Case of Semipalatinsk Region]. Vestnik Kazakhskogo innovatsionnogo gumanitarno-yuridicheskogo universiteta, no. 2(50), pp. 65–72. DOI: <https://doi.org/10.48501/vestnikkazgiu.2021.65.72.001> (in Russian)
- 11 Bimoldanova A.A., Bekmagambetova M.Zh., Bekmagambetov R.K. (2024). The Influence of Soviet State Policy on School Everyday Life in Kazakhstan (1945–1955). Science Journal of VolSU. History. Area Studies. International Relations, vol. 29, no. 4, pp. 172–184. DOI: <https://doi.org/10.15688/jvolsu4.2024.4.12>
- 12 Sembaev A.I. (1962). Istoria razvitiia sovetskoi shkoly v Kazahstane: monografiia [History of the Development of the Soviet School in Kazakhstan]. Alma-Ata: Kazuchpedgiz, 367 p. (in Russian)
- 13 Zajda J. (1979). Education for Labour in the USSR. Comparative Education, vol. 15, no. 3, pp. 287–299. DOI: <https://doi.org/10.1080/0305006790150307>
- 14 Price R.F. (1974). Labour and Education in Russia and China. Comparative Education, vol. 10, no. 1, pp. 13–23. DOI: <https://doi.org/10.1080/0305006740100103>
- 15 Dunstan J. (1977). Curriculum Change and the Soviet School. Journal of Curriculum Studies, vol. 9, no. 2, pp. 111–123. DOI: <https://doi.org/10.1080/0022027770090204>
- 16 Zajda J. (1988). The Moral Curriculum in the Soviet School. Comparative Education, vol. 24, no. 3, pp. 389–404. DOI: <https://doi.org/10.1080/0305006880240310>
- 17 Cary C.D. (1976). Patterns of Emphasis upon Marxist-Leninist Ideology: A Computer Content Analysis of Soviet School History, Geography, and Social Science Textbooks. Comparative Education Review, vol. 20, no. 1, pp. 11–29. DOI: <https://doi.org/10.1086/445860>
- 18 Issitt J. (2004). Reflections on the Study of Textbooks. History of Education, vol. 33, no. 6, pp. 683–696. DOI: <https://doi.org/10.1080/0046760042000277834>
- 19 Vojir K., Rusek M. (2019). Science Education Textbook Research Trends: A Systematic Literature Review. International Journal of Science Education, vol. 41, no. 11, pp. 1496–1516. DOI: <https://doi.org/10.1080/09500693.2019.1613584>
- 20 Kissane C. (2005). History Education in Transit: Where to for Kazakhstan? Comparative Education, vol. 41, no. 1, pp. 45–69. DOI: <https://doi.org/10.1080/03050060500073249>

СОДЕРЖАТЕЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ТРУДОВОГО ВОСПИТАНИЯ В УЧЕБНИКАХ КАЗАХСКИХ НАЧАЛЬНЫХ ШКОЛ 1941–1960 ГОДОВ

Турсынбаев О.Г., Ыбыраимжанов К.Т.*

*Жетысуский университет имени И. Жансугурова,
Республика Казахстан, г. Талдыкорган*

*e-mail: tursynbayev@mail.ru, tarmpi_school@mail.ru

Аннотация. Цель исследования – выявить содержательные особенности трудового воспитания в учебниках казахской начальной школы 1941–1960 годов и рассмотреть их на основе учебных программ, архивных отчетов, предметных требований и школьной практики. Основная идея исследования заключается в том, что трудовое воспитание в начальной школе формировалось не только как отдельная тема или самостоятельный предмет, но и как комплексное содержание, представленное через учебные тексты, навыки письма, арифметические задачи, материалы по природоведению и географии, рисование, физическую культуру, общественно полезный труд и задания, связанные с сельской повседневностью. Методологическую основу составили источниковедческо-контентное исследование, предметно-содержательная интерпретация, сравнительно-хронологическая систематизация и объяснение школьной практики на микроуровне. В качестве источников использованы программы начальной школы 1940 и 1941 годов, материалы по вопросам народного просвещения 1950–1960 годов, областные школьные отчеты, архивные документы и научные труды о советской школе и содержании учебников. Результаты исследования показали, что трудовое воспитание проявлялось на трех уровнях: в образе человека труда, в предметных заданиях и в практическом вовлечении учащихся в коллективную деятельность. Научная значимость статьи определяется рассмотрением трудового воспитания как внутреннего содержательного элемента учебников казахской начальной школы.

Ключевые слова: казахская начальная школа, трудовое воспитание, содержание учебника, учебная программа, общественно полезный труд, советская школа.

LABOR EDUCATION IN KAZAKH PRIMARY SCHOOL TEXTBOOKS IN 1941–1960

O. Tursynbayev*, K. Ybyraimzhanov

Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Republic of Kazakhstan, Taldykorgan

*e-mail: tursynbayev@mail.ru, tarmpi_school@mail.ru

Abstract. The purpose of the study is to identify the content features of labor education in Kazakh primary school textbooks in 1941–1960 by examining curricula, archival reports, and public education materials. The central idea is that labor education in primary school was broader than a separate topic or subject. It was shaped through reading texts, writing, arithmetic tasks, natural science and geography materials, drawing, physical education, public service work, and everyday school practice. The methodological framework combines source-based content research, comparative chronological systematization, and subject-content interpretation. The source base includes the 1940 and 1941 curricula, guiding materials of 1950–1960, annual school reports, and archival evidence on pupils' participation in public service work. The findings show that labor education had an integrative character. It connected moral ideas about labor, practical learning skills, the rural and agricultural context, discipline, collective responsibility, and the policy of linking school with life beyond formal classroom practice.

Keywords: Kazakh primary school, labor education, textbook content, curriculum, public service work, Soviet school.

Авторлар туралы мәліметтер:

Турсынбаев Олжас Габитович – докторант, І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті (Қазақстан, Талдықорған қ., e-mail: tursynbayev1989@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2381-7075>).

Ыбыраимжанов Қалибек Тұрдығазыұлы – педагогика ғылымдарының докторы, профессор, І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті (Қазақстан, Талдықорған қ., e-mail: tarmpi_school@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9773-8890>).

Сведения об авторах:

Турсынбаев Олжас Габитович – докторант, Жетісуский университет имени И. Жансугурова (Казахстан, г. Талдықорған, e-mail: tursynbayev1989@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2381-7075>).

Ыбыраимжанов Калибек Турдыгазиевич – доктор педагогических наук, профессор, Жетісуский университет имени И. Жансугурова (Казахстан, г. Талдықорған, e-mail: tarmpi_school@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9773-8890>).

Information about authors:

Tursynbayev Olzhas – Doctoral Student, Zhetysu University named after I. Zhansugurov (Kazakhstan, Taldykorgan, e-mail: tursynbayev1989@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2381-7075>).

Ybyraimzhanov Kalibek – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Zhetysu University named after I. Zhansugurov (Kazakhstan, Taldykorgan, e-mail: tarmpi_school@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9773-8890>).